

Tibor Rutar

MEDNARODNA HISTORIČNA SOCIOLOGIJA KAPITALISTIČNE MODERNOSTI: METODOLOŠKI INTERNALIZEM IN EVROPOCENTRIZEM V »POLITIČNEM MARKSIZMU«

IZVLEČEK

*Projekt mednarodne historične sociologije – sinteze historične sociologije in mednarodnih odnosov –, ki je v pospešenem teku zadnji dve desetletji, je nastal iz analitične potrebe po dvojem: po izogibu sociološkemu redukcionizmu (»metodološkemu internalizmu«) in mednarodnemu redukcionizmu (»metodološkemu eksternalizmu«) ter po izogibu evropocentrizmu. V prispevku bomo ugotavljali, kaj so odlike in pasti tega projekta, tako da bomo kritično ocenili nekatere ključne teoretske in empirične teze, ki se pojavljajo v nedavno objavljeni literaturi; posebej podrobno se bomo lotili uspešnice *How the West Came to Rule*, ki je paradigmatski primer tega projekta. Pokazali bomo, da se pri teoretiziranju vznika in širi tve kapitalistične modernosti paradigma »političnega marksizma« izogne metodološkemu internalizmu in evropocentrizmu, medtem ko razvpita alternativna paradigma »neenakomernega in kombiniranega razvoja« k tej teoretizaciji ne doda razlagalnih novosti in je v nekaterih vidikih celo manj ustrezna.*

KLJUČNE BESEDE: historična sociologija, mednarodni odnosi, politični marksizem, neenakomeren in kombiniran razvoj, kapitalistična modernost

International Historical Sociology of capitalist modernity: Methodological internalism and eurocentrism in “Political Marxism”

ABSTRACT

The project of International Historical Sociology – a synthesis of Historical Sociology and International Relations – which has been in accelerated development for the past two decades, emerged out of a double analytical impasse: that of sociological reductionism (“methodological internalism”) and international reductionism (“methodological externa-

ism“), and that of Eurocentrism. The article evaluates the broader benefits and pitfalls of this project by critically examining some of the key theoretical and empirical theses in the recent literature; special attention is given to the praised and exemplifying work *How the West Came to Rule*. We show that the paradigm of “Political Marxism” avoids methodological internalism and Eurocentrism in theorising the emergence and spread of capitalist modernity, while the acclaimed alternative paradigm of “Uneven and Combined Development” does not introduce new explanatory insights to this theorisation and is, in some respects, even less satisfactory.

KEYWORDS: *Historical Sociology; International Relations; Political Marxism; Uneven and Combined Development; Capitalist Modernity*

1 Uvod

V polju historične sociologije mednarodnih odnosov smo zadnji dve desetletji priča dvojni, tesno povezani pojmovni revoluciji. Na splošnejši, metodološki ravni skušajo avtorice in avtorji z različnih paradigmatičnih stališč razviti neredukcionistično družbeno teorijo mednarodnih odnosov in obenem neredukcionistično mednarodno teorijo družbe. Že dalj časa je znano, da je sociologija nagnjena k zanemarjanju ali vsaj podteoretiziranju mednarodnega ali, natančneje, meddružbenega reda vzročnosti (to je metodološki internalizem), medtem ko se v mednarodnih odnosih običajno zanemari ali vsaj podteoretizira znotrajdružbeni red vzročnosti (to je metodološki eksternalizem). Novost je v tem, da zdaj pozornost ni več osredotočena zgolj na prepoznavanje teh dveh metodoloških napak, kar je že precej stara praksa, marveč na njuno dejansko razreševanje. Priča smo ambicioznim metodološkim poskusom presejanja internalizma in eksternalizma prek spajanja historične sociologije z mednarodnimi odnosi in obratno (denimo Hobson 1997; Hobson 2002; Hobden 2002; Halliday 2002; Teschke 2003; Lacher 2006; Rosenberg 2006; Rosenberg 2013).¹

Z roko v roki s to metodološko inovacijo gre še nekaj manj metodološkega in bolj vsebinskega, vsekakor pa izrazito pomembnega: prepoznavanje in razreševanje izrecnega ali implicitnega evropocentrizma v historičnosocioloških razlagah ozadja, vznika in narave (kapitalistične) modernosti (denimo Chakrabarty 2000; Bhambra 2011; Hobson 2011). Ideja je, da tradicionalni (Marxovi in Webrovi), pa tudi sodobnejši (marksistični in neowebrovski) opisi in razlage modernega zgodovinskega obdobja vsaj implicitno privilegirajo Evropo v dvojnem smislu. Prvič, ti opisi in razlage (denimo Mann 1986) trdijo, da je modernost po svojem izvoru nekaj edinstveno in nujno evropskega; recimo, da pravi temelji moderne ležijo v Evropi (kot geografski regiji) ali v »evropski kulturi«. Izvenevropski dejavniki so za vznik modernosti nepomembni ali pa jih sploh ni. Modernost (1) je vzniknila v Evropi, (2) zanjo je odgovorna izključno Evropa sama, ne tudi drugi deli sveta in (3) ni zgolj zgodovinsko naključje, da je prav Evropa rojstni kraj kapitalistične

1. Teorija in metodologija sta tu seveda tesno povezani, zato bi nemara lahko govorili o teoretskem, ne metodološkem presejanju internalizma in eksternalizma. V članku bomo zavoljo doslednosti z ostalo literaturo uporabljali izraz »metodologija«.

modernosti. Drugič, Evropa (ali »evropska kultura«) kot izhodiščno mesto modernosti je bila in je še danes politično, kulturno in etično superiorna v primerjavi z drugimi svetovnimi regijami. Ti dve sestavini sta jedro evropocentrizma in torej evropocentrične historične sociologije, ki je po mnenju navedenih avtorjev prevladovala v 20. stoletju in prevladuje celo še danes.

How the West Came to Rule, skupno delo Alexandra Anievasa in Kerema Nişancioğluya, je –po zgodovinskem razponu in podrobnostih, pa tudi po teoretskem okviru – eno najbolj ambicioznih in verjetno tudi bolj kontroverznih del, ki se je pojavilo v tem desetletju in ki združuje obe opisani analitični inovaciji. S predstavitvijo in kritiko glavnih potez tega dela (in več drugih vidnih del) nameravamo predstaviti in oceniti nekaj temeljnih podrobnosti splošnejšega projekta inovacije, ki je trenutno v teku v historični sociologiji in mednarodnih odnosih. Članek je razdeljen na tri vsebinske dele. Najprej bomo analizirali definicijo kapitalizma (temelja modernosti), ki jo priporočata Anievas in Nişancioğlu, in razmišljali o njihovi razlagi povezave med utrjujočim angleškim kapitalizmom na eni strani ter kolonializmom in suženjstvom na drugi v času zgodnje moderne – razlagi, ki jo lahko najdemo v več vidnih nedavnih historičnosocioloških delih (denimo Pomeranz 2009; Beckert 2014). V naslednjem razdelku bomo na kratko predstavili in podrobno preučili razvpito kritiko ene pomembnejših paradigem v sodobni historični sociologiji, t. i. »politični marksizem« (poleg Anievasa in Nişancioğluya so podobno, čeprav manj temeljito kritiko predstavili tudi Callinicos 2009; Rioux 2013; in Tansel 2015).² Nazadnje se bomo podrobneje posvetili definiciji metodološkega internalizma, ki jo ponudita Anievas in Nişancioğlu, in predlagani alternativni, tj. teoriji neenakomernega in kombiniranega razvoja (NKR), ki jo je prek začetnih nastavkov Leva Trockega v zadnjem desetletju najbolj razvil in populariziral Justin Rosenberg (2006; 2013; tudi Hobson 2011 in Marin 2013).

2 Kapitalizem, kapitalski odnos in drugi družbeni odnosi

Kapitalizem se v družboslovju, sploh sociologiji in mednarodnih odnosih, običajno bolj ali manj enači s trgov, trgovanjem, menjavo za profit ali industrijsko proizvodnjo – o tem priča vseprisotni govor o »tržni« ali »industrijski družbi« v obeh disciplinah. To ni nenavadno, saj gre za nazor, ki sta ga predlagala dva pomembna klasična družboslovna avtorja, Adam Smith in Max Weber. Je pa precej problematično, saj tako nedoločeno in posplošeno razumevanje kapitalizma ni preveč v pomoč, obenem pa vodi v nadzgodovinskost, teleologijo in determinizem (Rutar 2015). Anievas in Nişancioğlu (2015: 8) se tega dobro zavedata, zato predlagata drugačno in natančnejšo definicijo:

/K/apitalizem je najbolje razumeti kot niz sklopov, skupkov ali snopov družbenih odnosov in procesov, ki so usmerjeni k sistematičnemu obnavljanju kapitalskega odnosa, vendar niso niti zgodovinsko niti logično reduktibilni nanj. S tem ko po-

2. Izraz »politični marksizem« je problematičen in ga v članku uporabljamo zgolj zato, ker ga uporabljajo avtorji, ki jih obravnavamo. Izraz označuje niz teoretskih tez o izvoru in delovanju predkapitalističnih in kapitalističnih družb, ki izhajajo iz historičnosociološkega dela Roberta Brennerja (2007) in Ellen Wood (1995).

udarjamo takšne sklope in skupke, skušamo prikazati tudi, kako obnavljanje in konkurenčna akumulacija kapitala skozi izkoriščanje mezdnega dela predpostavljata širok nabor različnih družbenih odnosov, ki omogočajo to obnavljanje in akumulacijo. Odnosi lahko privzamejo mnogo oblik, lahko gre za denimo prisilne državne aparate, ideologije in kulture strinjanja ali za oblastne in izkoriščevalske oblike, ki jih ne moremo izpeljati neposredno iz enostavnega odnosa med kapitalom in mezdnim delom, denimo rasizem in patriarhat. (Anievas in Nišancioğlu 2015: 9.)

S to definicijo nas opozorita na dvoje. Prvič, jedro kapitalizma niso toliko trgi in splošno proizvodnjanje za profit, kot nemalokrat slišimo, marveč »kapitalski odnos« oziroma kapital kot družbeni odnos. S tem odnosom mislita, sledeč Marxu, dvojni odnos – odnos izkoriščanja med kapitalisti in delavci ter odnos tržne konkurence med kapitalisti samimi. Ta dvojni odnos je odnos preživitvene tržne odvisnosti. Tako lastniki produkcijskih sredstev, kapitalisti, kot tisti, ki nimajo lastnih produkcijskih sredstev, delavci, so za svoje preživetje, tj. za preživitvena sredstva, odvisni od uspešnega tekmovanja na trgu produktov in dela. Drugič, kapitalizem ni zgolj kapitalski odnos, marveč je tudi skupek tistih družbenih odnosov in praks, ki imajo vlogo pri sistematičnem obnavljanju dvojnega kapitalskega odnosa. V ta skupek odnosov in praks sodi denimo država ali rasizem. Pomembno je, da ti odnosi in prakse po Anievasu in Nišancioğluju niso niti nujno niti običajno preprosto *logična izpeljanka* iz kapitalskega odnosa, hkrati pa tudi niso nekaj povsem ločenega in avtonomnega od logike kapitala (tj. tržne konkurence, mezdnega izkoriščanja, gospodarskih kriz in stalnega tehnološkega razvoja). Mnogo zunajekonomskih družbenih odnosov in praks, ki imajo svoje lastne vzročne zmožnosti in so zgolj posredno povezane z logiko kapitala, se z vznikom in obnavljanjem kapitalizma postopoma *ponotranji*, tako da postanejo asimetrično pogojene z logiko kapitala, a nikoli »niti zgodovinsko niti logično« reduktibilne nanjo (prav tam). S tem se izogneta ekonomskemu redukcionalizmu ali funkcionalizmu, ki je značilen za nekatere različice marksizma, na eni strani in metodološkemu pluralizmu, ki je značilen za neowebrovsko sociologijo, na drugi.

Vse to je zelo smiselno, vendar obstajata dve splošni nevarnosti, ki se jima Anievas in Nišancioğlu ne uspeta izogniti. Prva težava je splošen metodološki napotek, ki se glasi, da so bili »takšni [zunajekonomski] odnosi«, kot sta rasizem in patriarhat ipd., »absolutno ključni za akumulacijo in obnavljanje kapitala« (prav tam). Ta trditev implicitno predpostavlja logično in zgodovinsko kontrafaktično tezo, da se kapitalizem ne bi mogel razviti in obnavljati, če se ne bi z njim razvili in če nato ne bi z njim soobstajali tudi zunajekonomski odnosi, kakršna sta rasizem in patriarhat. To je precej dvomljivo. Z Anievasom in Nišancioğlujem se strinjamo, da sociološka razlaga rasizma in patriarhata ne sme spregledati dejstva, na katerega običajno opozarja marksizem, da je bila ideologija militantnega rasizma precej verjetno in vsaj v veliki meri, če ne povsem, produkt plantažnega suženjstva, ki je bil sam produkt vznikajočega kapitalizma (glej Wood 1995). Prav tako se strinjamo, da je spolna neenakost v Britaniji v 19. stoletju, ki se je kazala v tem, da so bile ženske, predvsem matere, obsojene ali na neplačano gospodinjsko in skrbstveno delo ali na slabo plačano, spolno segregirano zaposlitev, v pomembnem smislu produkt kapitalističnih lastninskih odnosov (glej Brenner in Ramas 1984). Vendar je nekaj povsem drugega (in veliko težje dokazljivega), če iz te dokaj šibke teze izpeljemo zelo močno tezo, češ da

sta bila ta pojava »absolutno ključna za akumulacijo in obnavljanje kapitala« in da bi se torej brez niju ameriški ali britanski kapitalizem zlomila.

Zakaj bi bil tok kapitala prekinjen, če ne bi bilo ideologije militantnega rasizma? Kako bi se britanski kapitalizem v 19. stoletju zlomil, če bi neplačano gospodinjsko delo namesto žensk opravljali moški ali če spolne neenakosti v tem vidiku sploh ne bi bilo? Bolj smiselno je ostati pri splošni tezi, da veliko zunajekonomskih družbenih odnosov in praks vsaj posredno, nenačrtno prispeva k obnavljanju kapitalskega odnosa in da so močno pogojeni z logiko ali vznikom kapitala (prav tam: 278, 282); *kako ključni* so ti odnosi in prakse za obnavljanje kapitalskega odnosa, pa moramo preučiti v vsakem posamičnem primeru. Kar zadeva rasizem in patriarhat, se zdi, da ne moremo pokazati, da sta »absolutno ključna«.³

Druga nevarnost je konkretnjša; zadeva Anievasovo in Nişancioğlujevo obravnavo povezave med britanskim kapitalizmom, industrijsko revolucijo in plantažnim suženjstvom. Avtorja v svoji obravnavi nista povem nedvoumna, a gotovo je, da je bilo po njunem mnenju plantažno suženjstvo zelo pomembno: imelo je »obsežen in opazen« vpliv, »posebej ključno vlogo«, bilo je »osrednjega pomena« in »temeljni predpogoj« za industrializacijo in razvoj britanskega kapitalizma (prav tam: 162, 165, 167–168, 169). Takšen opis seveda ni problematičen, če z njim mislimo, da se je plantažno suženjstvo v kolonijah razbohotilo zaradi vznikajočega kapitalizma v Britaniji v 18. in 19. stoletju. Niti ni problematičen, če z njim mislimo, da je poceni plantažni bombaž *prispeval* k britanski industrijski revoluciji.

Vendar moramo biti pri tem previdni. Če namreč trdimo, kot ponekod namigujeta Anievas in Nişancioğlu (2015: 167–168, 169) ter kot je nedavno izrecno poudaril Sven Beckert (2014: 9),⁴ da sta industrijska revolucija in britanski kapitalizem *odvisna* od plantažnega suženjstva, se motimo. Prav tako se motimo, če trdimo, da sta *temeljila* na njem in da se brez njega najverjetneje ne bi zgodila ali da bi bila njuna razsežnost drastično zmanjšana. Tako je iz vsaj dveh razlogov. Prvič, če britansko gospodarstvo ne bi imelo dostopa do poceni kolonialnega bombaža, bi morale poiskati dražjega, kar bi res vršilo dodatni pritisk na manjše proizvajalce. Vendar ker je surovi bombaž predstavljal zgolj delček končne cene tkanine, bi nekoliko dražji bombaž težko resno ogrozil industrializacijo, ki je temeljila na izrazito dinamičnem domačem kapitalističnem gospodarstvu (Clegg 2015: 297). Drugič, sploh ni samoumevno, da je bila industrializacija odvisna od bombaža – poceni ali dragega. Ključni dejavnik britanske industrializacije in kasneje industrijske revolucije sta bila pravzaprav razširjajoči se *domači kapitalistični trg*, ki je bil zmožen vsrkati vse večjo ponudbo potrošnih in kapitalskih dobrin, in visoke realne mezde,

-
3. Za razliko od rasizma in patriarhata pa je recimo zunajekonomska institucija države, ki ščiti pravico do zasebne lastnine ter ima nadzor nad policijsko in vojaško silo, vsekakor »absolutno ključna za akumulacijo in obnavljanje kapitala«. Brez države in njene grožnje s (policijsko) prisilo sklepanje in veljavnost pogodb na trgu ter zasebna lastnina produkcijskih sredstev, brez katerih kapitalizem ne more obstajati, ne bi dolgo vzdržali, saj bi bil glavni razlog za njihovo siceršnje spoštovanje odstranjen.
 4. Ti avtorji na različne načine obujajo in reinterpretirajo »Williamsovo tezo«, po kateri je bilo plantažno suženjstvo v Karibih in Združenih državah *nujno* za industrializacijo ameriškega in britanskega kapitalizma (Williams 2014/1944).

zaradi katerih je bilo smiselno vpeljevati tehnološke inovacije, ki nadomeščajo delavce (prav tam: 297–298). Skratka, industrializacija in industrijska revolucija sta bili bolj rezultat novih lastninskih odnosov v Angliji – kapitalističnih lastninskih odnosov –, ki so za razliko od predkapitalističnih zahtevali in omogočali moderno samoobnavljajočo gospodarsko rast (Brenner 2007; Rutar 2015), kot pa izkupiček uvoznih in izvoznih prednosti britanskega kolonialnega suženjstva.⁵

3 Tranzicija, politični marksizem in zmožnost teoretiziranja

Anievas in Nišancioğlu ponudita jedrnat pregled in kritiko treh najvplivnejših sodobnih teorij vznika kapitalizma: svetovno-sistemske teorije, političnega marksizma in postkolonialne teorije. To je precej smiselno, saj je namen njune knjige prav *alternativna* pripoved o vzniku kapitalizma in s tem modernosti. Teoretsko-metodološka inovacija njunega alternativnega pristopa, ki se mu bomo izrecneje posvetili v naslednjem razdelku, naj bi bila prav v tem, da se izogne metodološkemu internalizmu in eksternalizmu, ki naj bi bila značilna za obstoječe teorije. Empirična inovacija naj bi bila v tem, da se izdatno ukvarja z izvenevropskimi dejavniki, denimo mongolskim in otomanskim imperijem, čezatlantskim imperializmom itd., ki jih obstoječe teorije zopet spregledajo ali pa vsaj ne teoretizirajo ustrezno.

Politični marksizem, ki ga avtorja najmeta predvsem v delih Roberta Brennerja, Ellen Meiksins Wood, Benna Teschkeja in Hannesa Lacherja, naj bi bil prvovrstni primer teorije epohalne tranzicije v kapitalistično modernost, ki je hudo pomanjkljiva v teoretskem in empiričnem smislu. Z avtorjema se strinjamo, da sta ostala dva sklopa teorij tranzicije, svetovno-sistemska teorija in postkolonialna teorija, v teh vidikih res pomanjkljiva (za zgodnjo kritiko prve glej Brenner 1977; za sodobno kritiko druge pa Chibber 2015), vendar vztrajamo, da to ne velja za politični marksizem. Nasprotno, prav to je teorija, ki nam lahko – kot smo že raziskovali drugod (Rutar 2015; 2016) – najbolj pomaga pri razumevanju evropskega, *in svetovnega*, prehoda v kapitalistično modernost. Zato bomo najprej našli vse domnevne pomanjkljivosti in glavne neustreznosti, ki jih izpostavita Anievas in Nišancioğlu, nato pa bomo ugotavljali, kako upravičena je njuna kritika.

Glavni ugovor političnemu marksizmu je, da je metodološko internalistična in zato evropocentrična teorija (Anievas in Nišancioğlu 2015: 24–25). To se najjasneje kaže v:

- (a) neteoretiziranem sklicevanju na sicer *meddružbeno* dejstvo normanske osvojitve britanskega otočja (1066) in posledico te osvojitve, tj. centralizacijo lastninskih odnosov in povečanje znotrajrazredne solidarnosti v angleškem vladajočem razredu (prav tam: 23, 24, 89);

5. Razprava o razsežnosti zunajevropskega, kolonialnega prispevka k britanski industrializaciji in industrijski revoluciji je dolga in večplastna tako na empirični kot teoretski ravni. Enako je s povezano razpravo o gospodarsko-demografskih podobnostih in razlikah med Britanijo in Kitajsko v zgodnjemoderni dobi in do leta 1800. Zaradi omejenosti prostora se nismo bolj poglobljeno spuščali v ti debati; za dober nedavni in kritični pregled glej Bryant (2006).

- (b) neteoretizirano sklicevanje na omenjeno posledico normanske osvojitve povzroči resno analitično protislovje, saj so se domnevno poenoteni angleški fevdalni gospodi v 14. in 15. stoletju *bojevali en z drugim* v stoletni vojni in vojni vrtnic (prav tam: 90);
- (c) politični marksisti vztrajajo, da so vsi *zunajekonomski* izkoriščevalski odnosi zgolj predkapitalistična preteklost – kapitalistične izkoriščevalske prakse morajo imeti ekonomsko obliko, drugače niso kapitalistične; to strogo ločevanje pomeni, da suženjstvu in kolonializmu pripisujejo predkapitalistični značaj, s čimer kapitalizem oprostijo teh geopolitičnih grozot in jih obenem teoretsko zanemarijo pri svoji evropocentrični, internalistični razlagi tranzicije (prav tam: 30–31; enako očita Rioux 2013; k podobni kritiki namigne Callinicos 2009: 80–81, 154).

Z metodološkim internalizmom se bomo na splošnejši, metodološki ravni natančneje ukvarjali v naslednjem razdelku, zato preidimo kar h konkretnim trem primerom, ki naj bi bremenili teoretsko zgradbo političnega marksizma. Najprej se bomo lotili prvega očitka, (a).

3.1 Teoretsko zajemanje (neenakomernega) razvoja fevdalne družbe: primer normanske osvojitve

Kot ustrezno povzameta Anievas in Nişancioğlu, se Brenner pri svoji razlagi tranzicije v kapitalizem izdatno sklicuje na normansko osvojitve britanskega otočja, ki jo je izvedel Viljem Osvajalec leta 1066 (Brenner 1985). Normanska osvojitve je za Brennerja tako zelo pomembna zato, ker je v britanski regiji ustvarila za fevdalizem nenavadno centralizirano obliko zemljiškega gospostva,⁶ za katerega je bila značilna precejšnja povezanost znotraj zemljiške aristokracije ter med njo in monarhijo.

Zakaj je to zadnje pomembno? Tranzicija v kapitalizem se sicer začne šele v 14. in 15. stoletju na angleškem podeželju po razpadu tlačanstva in resni dohodkovni krizi angleške zemljiške aristokracije. K slednjima pojavoma je botrovala črna smrt iz sredine 14. stoletja, katere razsežnost je bila sama močno pogojena s splošno malthusovsko demografsko krizo, ki je začela pestiti Evropo že na začetku stoletja. A ker sta črna smrt in malthusovska kriza prizadeli pravzaprav vso Evropo, tranzicija v agrarni kapitalizem pa se je pričela zgolj na angleškem podeželju, te očitno ne moremo razložiti zgolj s sklicevanjem na omenjeni katastrofi. Brenner v svoji primerjalni historični sociologiji zato pojasnjuje tri zelo različne izkupičke zgodovinskega razvoja v Evropi v istem času – tj. razpad tlačanstva in zemljiškega gospostva ter premik h kapitalizmu v Angliji, ohranitev zemljiškega gospostva (brez tlačanstva) in premik k absolutizmu v Franciji ter razvoj tlačanskega fevdalizma v vzhodni Evropi (»drugo tlačanstvo«) – tako da izpostavi dva temeljna dejavnika. Ta dejavnika sta: različne razporeditve fevdalnih lastninskih odnosov

6. Zemljiško gospostvo (ali »dvorni sistem«) je predkapitalistična organizacija gospodarskih enot, ki običajno obsegajo več vasi in v katerih poleg gospodovega dvora in pridorne zemlje obstajajo še zakupna zemlja, ki jo obdelujejo kmetje, in skupna srenjska zemljišča (gozdovi, pašniki in močvirja). Na takšnem dvornem sistemu so temeljile že zgodnjerednjeveške družbe, v katerih ni bilo fevdalizma, vendar v teh družbah suverenost ni bila parcelirana, zato ni vsak dvor užival lastne sodne oblasti, kot je sicer značilno za fevdalne družbe.

v različnih evropskih regijah in različne stopnje znotrajrazredne solidarnosti v razredu kmetov na eni strani in vladajočih razredov na drugi (te stopnje solidarnosti so bile same pogojene z razporeditvami lastninskih odnosov).

V primerjavi s Francijo so bili v času visokega srednjega veka in v 14. stoletju lastninski odnosi in torej politična oblast v Angliji izrazito centralizirani.⁷ To je pomenilo oziroma se je kazalo v tem, da je imela angleška aristokracija v svojih rokah veliko več pridvorne zemlje (Dimmock 2014: 26); da je bila nagnjenost k znotrajrazrednemu, medgosposkemu vojskovanju precej nižja; ter da je bila aristokracija bolj povezana z monarhijo in da je z njo bolj sodelovala kot pa tekmovala za presežek kmetov. V Franciji je bilo ravno obratno. Razmerje med celotno zemljo in pridvorno zemljo je bilo približno trikrat nižje (prav tam); medgosposko tekmovanje je bilo intenzivno; tekmovanje med aristokracijo in monarhijo pa se je kazalo že v tem, da je monarhija (iz lastnih proračunskih interesov) običajno ščitila kmete pred ekscesnim aristokratskim izkoriščanjem (Brenner 1985).

S takšnimi argumenti Brenner razlaga, zakaj so kmetje uspeli razbiti tlačanstvo v Franciji približno dve stoletji prej kot v Angliji ter zakaj so se lahko v času splošne fevdalne krize v drugi polovici 14. stoletja in v prvih desetletjih 15. stoletja angleški zemljiški gospodi na nazadovanje svojega položaja odzvali tako, kot so se, s čimer so nenačrtno povzročili tranzicijo v kapitalizem.⁸ Torej, zakaj so imeli tako interes kot zmožnost, da začnejo bogatim kmetom svoje ogromne pridvorne posesti oddajati po ekonomski renti in na ta način preprečijo propad svojega razrednega položaja; zakaj so imeli tako interes kot zmožnost, da so nato v 16. stoletju ob pomoči monarhije ograjevali skupno zemljo in razlaščali preostale male kmete (v zvezi s tem dvojim glej Rutar 2015). In seveda zakaj se nič od tega v istem času ni zgodilo v Franciji, kjer se je po splošni krizi fevdalizma mala kmečka lastnina utrjevala, vedno večji deli zemljiške aristokracije pa so se na svojo dohodkovno krizo odzivali z medsebojnim vojskovanjem in zbiranjem okoli monarhije, ki

-
7. Tako je bilo zaradi posebnega načina, na katerega je bil v Anglijo po razpadu karolinškega imperija vpeljan fevdalizem. Tu imamo seveda v mislih normansko osvojitve, v kateri je Viljem svoje glavne anglosaške sovražnike premagal bliskovito hitro, bil še istega leta okronan za kralja Anglije in zemljo razdelil svojemu spremstvu (»baronom«), ki je imelo do njega vazalsko razmerje. Pri tem je bilo pomembno še troje. Prvič, Anglija je padla tako rekoč »naenkrat«, zato ker je bila že pred normansko invazijo precej centralizirana (Wickham 2009: 22. poglavje). Centralizirana je bila zaradi neprestanih skandinavskih invazij v 9. in 10. stoletju, ki so jo prisilile, da najde učinkovitejši način obrambe pred Vikingi (Dimmock 2014: 25). Drugič, Viljem in njegovo spremstvo so bili že pred invazijo močno notranje povezani zaradi njegove zmožnosti izdatnega nagrajevanja vojske z bogastvom in zemljo (Teschke 2003: 105). Tretjič, po osvojitvi je bilo v Angliji dovolj zemlje in prostora za Viljemove vazale, da so mu ostali zvesti (prisega pri Salisburyju leta 1086) in da je bilo medgosposkega vojskovanja malo vse od osvojitve pa do splošne krize fevdalizma v 14. in 15. stoletju (prav tam: 105–106).
8. Ta poudarek velja imeti v mislih z ozirom na očitek evropocentrizma. Evropocentrične teorije vztrajajo, da ni naključje, da se je tranzicija v kapitalistično modernost začela v Evropi. Mi trdimo nasprotno: kapitalistična modernost se res začne nekje v Evropi (Angliji), vendar je vzrok zanjo nepredviden, nenačrtovan izkupiček razrednih bojev na angleškem podeželju v času splošne fevdalne krize. Tranzicije torej ni povzročila nekakšna superiorna (ekonomska) racionalnost Evropejcev, njihova domnevna tehnološka iznajdljivost ali protestantski asketizem, kot sicer trdijo evropocentrične teorije vznika modernosti.

je stopala na pot prenovljenega fevdalizma, tj. absolutizma, torej stran od kapitalizma (Brenner 1985).

Vprašanje, ki je za nas pri vsem tem zares pomembno, je, ali je Brennerjevo ključno sklicavanje na normansko osvojitvev zares neteoretizirano, kot očitata Anievas in Nišancioğlu. Videli smo, da Brenner vsaj *posledico* tega meddružbenega dejavnika v resnici precej izdatno teoretizira. Vendar se metodološkemu internalizmu izogne tudi s tem, da teoretizira že *sámo dejstvo* normanske osvojitve. V teoriji političnega marksizma je ključen pojem lastninskih odnosov in razvojnih vzorcev. Predkapitalistični lastninski odnosi, tj. navpični družbeni odnosi črpanja presežka med zemljiškimi gospodi in kmeti ter vodoravni družbeni odnosi črpanja presežka *znotraj* zemljiškega razreda, implicirajo predkapitalistične razvojne vzorce. Med te sodijo, med drugim, nagnjenost h grajenju, utrjevanju in širitvi politično-vojaških skupnosti, ki zemljiškim gospodom omogočajo, da sploh črpajo presežek iz samooskrbnih kmetov (in drugih zemljiških gospodov); nagnjenost k medgosposkemu vojskovanju; in nagnjenost h kolonizaciji novih ozemelj.⁹

Kaj drugega kot prvovrsten primer prvega in tretjega razvojnega vzorca, ki ju politični marksizem izdatno teoretsko pojasnjuje s svojim pojmom predkapitalističnih lastninskih odnosov in razvojnih vzorcev, je normanska osvojitvev iz 11. stoletja? Po razpadu karolinškega imperija v 9. in 10. stoletju, ki je bil posledica zaostritve medgosposkega vojskovanja v luči dohodkovne krize (Reuter 2006a; 2006b), so na ozemlju nekdanje frankovske države nastajale suverene in kvazisuverene kneževine, vojvodine, grofije in graščine, ki so si prisvojile nekdanjo centralizirano politično oblast imperatorja (Teschke 2003: 3. poglavje). S tem se začne evropski fevdalizem, za katerega je značilna slavna »fevdalna anarhija« ali, z besedami Perryja Andersona, »parcelirana suverenost« (Anderson 1992).¹⁰ Tako kot je karolinški imperij razpadel zaradi zemljiških (dohodkovnih) potreb in torej agresivnosti aristokracije, ki je bila sicer – dokler je od kralja prejela neobdavčeno zemljo in priložnosti za vojaške pohode – pripravljena spoštovati centralizacijo oblasti v kralju, tako in še bolj je bila aristokracija tudi po vzniku fevdalizma nagnjena h kolonizaciji, medgosposkemu vojskovanju in neprestanemu povečevanju lastnih politično-vojaških skupnosti. Vojvodina Normandija, ki nastane leta 996, je bila le eden izmed nešteto primerov takšnih geopolitično agresivnih postkarolinških tvorb, Viljemov pohod na Anglijo v 11. stoletju pa le eden izmed mnogo slavnih primerov postkarolinške geopolitične širitve

9. Oba predkapitalistična razvojna vzorca sledita iz dveh dejstev, ki zadevata predkapitalistično razporeditev lastninskih odnosov (za natančnejšo razlago glej Rutar 2015). Prvič, iz dejstva, da predkapitalistični lastninski odnosi kmetom omogočajo samooskrbno preživetje. Kmetom v fevdalizmu za razliko od delavcev v kapitalizmu ni treba iti »prostovoljno« prodajati svoje delovne sile delodajalcu, zato jih morajo fevdalni gospodi prisiliti s pomočjo politično-vojaških sredstev, da jim predajo del presežka. Od tod potreba po politično-vojaških skupnostih in sredstvih. Drugič, iz dejstva, da niti mali kmetje niti zemljiški gospodi nimajo interesa ali zmožnosti za sistematično razvijanje produktivnih sil, predvsem tehnologije, kar pomeni stagnirajočo rast produktivnosti dela, kar periodično vodi v malthusovske demografske krize. Stagnirajoča rast produktivnosti dela in malthusovske omejitve/krize vodijo v dohodkovne krize vladajočega razreda, zaradi katerih sta medgosposko vojskovanje za zemljo in presežek ter kolonizacija običajno nujna pojava.

10. Ne le vojvode, knezi in grofi, celo skoraj vsak kastelan, tj. lokalni nadzornik gradu, ki je bil v resnici v vazalskem odnosu z višjim zemljiškim gospodom, je bil »sam svoj suveren«.

onkraj nekdanje frankovske države v tem času. Poleg normanske osvojitve so splošno znani še vsaj germanski *Ostsiedlung*, španska rekonkvista in sredozemski križarski pohodi (Teschke 2003: 3. poglavje).

Anievas in Nišancioğlu se torej globoko motita, ko trdita, da je politični marksizem metodološko internalističen, ker ne uspe *teoretizirati* razlogov za normansko osvojitve (čepav se empirično sklicuje nanjo). Kot smo pravkar nakazali, politični marksizem s pomočjo svojega pojma lastninskih odnosov in razvojnih vzorcev brez težav razloži razloge za razpad karolinškega imperija ter nastanek evropskega fevdalizma nasploh in vojvodine Normandije posebej – treh ključnih strukturnih dejavnikov za kasnejšo normansko osvojitve. Tako preprosto *ne drži*, da je »[p]ojav Normanov [...] problematičen, saj Brenner v svoji obravnavi tega zunanjega dejavnika ne vgradi v svojo teoretizacijo razvoja agrarnega kapitalizma. Namesto tega se Normani pojavijo kot ad hoc mednarodni dodatek« (Anievas in Nišancioğlu 2015: 89). Res je ravno nasprotno.

3.2 Srednjeveške vojne in solidarnost v angleškem vladajočem razredu

Nekaj podobnega lahko rečemo v zvezi z (b), tj. domnevnim protislovjem med Brennerjevimi sklicevanjem na, primerjalno gledano, visoko stopnjo solidarnosti znotraj vladajočega angleškega razreda na eni strani ter dejstvom medgosposkega vojskovanja v času stoletne vojne in vojne vrtnic na drugi. Prvič, če rečemo, da je stopnja solidarnosti v angleškem vladajočem razredu v primerjavi s stopnjo solidarnosti v francoskem vladajočem razredu visoka ali višja, to ne pomeni, da je absolutno visoka. Še več, ne smemo pozabiti, da je bil angleški vladajoči razred še vedno fevdalni razred zemljiške aristokracije in monarhije, kar pomeni, da je bil ne glede na višjo stopnjo centraliziranosti lastninskih odnosov in solidarnosti to še vedno razred potencialno tekmujočih, agresivnih fevdalnih akterjev, ujetih v fevdalno strukturo malthusovskih demografskih ciklov in samooskrbnega kmetstva.

Drugič in povezano, stoletna vojna, ki se je začela leta 1337 v času splošne fevdalne krize (in končala 1453), je bila vojna med francoskim in angleškim kraljestvom. Njen neposredni vzrok sta bili dejstvi, da so bili po normanski osvojitvi angleški kralji za posesti v Franciji v vazalskem razmerju s francoskimi kralji in da Edvard III. tega ni spoštoval, zaradi česar mu je francoski kralj odvzel vojvodino Akvitanijo. Ker je vojna potekala v času splošne fevdalne krize, ki sta jo zaostrila t. i. velika lakota (1315–1317) in črna smrt, ter razpada tlačanstva v Angliji, ni bilo nenavadno, da so se angleški fevdalni gospodi zaradi svojih dohodkovnih potreb začeli vojskovati tudi med seboj. Da je sicer višja znotrajrazredna solidarnost v takšnih kriznih razmerah vsaj začasno upadla in da je sledilo znotrajrazredno medgosposko vojskovanje, nikakor ni presenetljivo, sploh če imamo v mislih predkapitalistične lastninske odnose. Razlogi za vojno vrtnic, ki se je začela po koncu stoletne vojne (1455–1487), so še bolj samoumevni. Anglija je v stoletni vojni namreč izgubila skoraj vse svoje posesti v Franciji:

Tako imenovana vojna vrtnic je bila v bistvu državljanska vojna med aristokracijo v kontekstu padajočih aristokratskih dohodkov, ki so padli zaradi izgub ozemlja v Franciji in znižanja rent v Angliji. Začela se je nekaj let po Cadeovem uporu in izgubi Normandije, nadaljevala pa še naslednja tri desetletja. (Dimmock 2014: 260.)

3.3 Zunajekonomska oblast v kapitalizmu

Kaj pa lahko rečemo o Anievasovem in Nišancioğlujevem tretjem pomisleku, (c)? Mar politični marksizem res vztraja, da kolonializem in suženjstvo ne moreta biti vzročno povezana s kapitalizmom? Je po političnih marksistih kapitalizem res nujno raj demokratičnih svoboščin in neosebnih, neprisilnih odnosov? Pravzaprav je pred kratkim izšlo razvpito delo enega vidnejših političnih marksistov, Postkolonialna teorija in prikazen kapitala Viveka Chibberja, katerega osrednji namen je pokazati ravno različne načine, kako so zunajekonomske, osebno prisilne oblike izkoriščanja ne le skladne s kapitalizmom, marveč velikokrat celo aktivno povezane z njim (Chibber 2015: 5. in 9. poglavje). Politični marksisti, kot je Chibber, so izrazito kritični do whigovskih liberalnih pripovedi, ki jih nevede sprejemajo celo nekateri radikalni akademiki (Chibber 2015: 1.–4. poglavje) in po katerih so kapitalisti (buržoazija) glavni nosilci moderne demokracije, kapitalizem pa družbeni sistem, v katerem so vsi predmoderni, »zastareli«, zunajekonomske izkoriščevalske odnose odplaknjeni.

Anievas in Nišancioğlu skupaj z Riouxom in Callinicosom karikirata političnomarksistično idejo, da v predkapitalističnih družbah zaradi predkapitalističnih lastninskih odnosov črpanje presežka (izkoriščanje) ne more potekati brez zanašanja izkoriščevalcev na zunajekonomske, politično-vojaško prisile, v kapitalističnih družbah pa je strogo ekonomsko, neosebno, izkoriščanje vsaj izhodiščno in načeloma možno. To idejo karikirata, ker ne opozorita na dve pomembni podrobnosti. Prvič, ker so delavci v kapitalizmu za razliko od kmetov v fevdalizmu razlašeni (tj. ne živijo na samooskrbnih kmetijah in nimajo dostopa do skupne, srenjske zemlje), gotovo lahko trdimo, da vsaj za začetek izkoriščevalskega procesa ni potrebna zunajekonomska prisila. Delavci se odpravijo v tovarno ali pisarno k delodajalcu, ki jih nato običajno izkorišča, preprosto zato, ker za preživetje (nakup dobrin) potrebujejo finančna sredstva, ne zato, ker jim delodajalec grozi z vojaško milico. Vendar je to šele začetek izkoriščevalskega procesa. Da lahko nato delodajalci, ko se jim delavci enkrat ponudijo na trgu dela, dejansko ustvarijo presežek, profit, morajo običajno prisiliti delavce, da delajo v skladu z delodajalčevo zahtevo, tj. produktivneje, hitreje, dlje, brez dodatnih zvišanj realne mezde in drugih bonitet, ki se delodajalcem zažirajo v profit. Prisila je torej tudi po tranziciji v kapitalizem jedrni del izkoriščevalskega procesa – le njeno mesto se spremeni. Nekdaj je vladala zunaj produkcijskega procesa, danes vlada v njem. To je vse, kar trdi politični marksizem.

Drugič, kapitalisti gotovo rade volje uporabijo prisilne, politične vzvode izven produkcijskega procesa, če ti že obstajajo, ali celo ustvarijo nove, če jih še ni, da učinkoviteje črpajo presežek in preživijo konkurenčni tržni boj. Zunajekonomska prisila je res tako logično kot zgodovinsko povsem skladna s kapitalistično družbo. V Angliji, Franciji in ZDA, če omenimo samo jedra kapitalističnega sveta, so bili še konec 19. in v začetku 20. stoletja sindikati zakonsko prepovedani, neplačano pogodbeno delo in podjetniška mesta pa skoraj pravilo.¹¹ Danes so tako na zahodu kot na globalnem jugu milijoni ljudi,

11. Vse to je bilo odpravljeno ali vsaj zamejeno šele, ko so se subalterni, izkoriščani razredi uprli in si izborili več političnih pravic in svoboščin. Kapitalizem sam, če vzamemo v ozir zgolj njegove strukturne pritiske – tržno konkurenco med kapitalisti in med delavci, preživitveno odvisnost

ki opravljajo prisilno delo. Trditev, da je za kapitalizem značilno strogo ekonomsko, ne toliko zunajekonomsko izkoriščanje, se nanaša zgolj na to, da je kapitalizem prva razredna družba v človeški zgodovini, v kateri so lastninski odnosi takšni, da je pričetek izkoriščevalskega procesa možen tudi v odsotnosti neposredne, zunajekonomske prisile in da črpanje presežka običajno privzame intenzivno, ne ekstenzivno obliko. (Z intenzivno obliko mislimo obliko izkoriščanja, ki temelji na uvajanju tehnoloških inovacij, ki zvišujejo produktivnost dela, z ekstenzivno obliko izkoriščanje, ki temelji na golem podaljševanju delovnega dne.)

To pomeni, da lahko brez težav priznamo, kot smo že omenili v zgornjem razdelku, da sta kolonialni gon iz 19. stoletja in denimo plantažno suženjstvo v veliki meri posledici evropskega kapitalizma (četudi sama nimata nujno kapitalističnega značaja, glej Post 2012). Natančneje, kolonializem in suženjstvo sta posledici kapitalizma, če oziroma kjer so ju vladajoči razredi izvajali zaradi strukturnih pritiskov kapitalizma. To pomeni, da – v nasprotju z Anievasom in Nišanciogljem – španski in portugalski imperij in kolonializem nista posledici kapitalizma, saj v poznem srednjem veku in zgodnji moderni v Španiji ter na Portugalskem še ni bilo kapitalističnih lastninskih odnosov (Wood 2003: 3. poglavje; Brenner 2007), medtem ko sta britanski kolonializem v Indiji in Severni Ameriki ter klasični evropski imperializem v zadnji tretjini 19. stoletja precej kapitalistična.¹² Anievas in Nišancioglj (2015: 31, op. 128) kot primer avtorice, ki »kapitalizem odreši vsakršne odgovornosti za te [kolonialne] zgodovine«, navedeta Ellen Meiksins Wood in njeno delo *Empire of Capital*. V nasprotju z njenim namigom Wood (2003: 73) pravzaprav izrecno poudarja, da je bila »Anglija prva družba, ki je ustvarila obliko imperializma, ki ga je gnala logika kapitala«.

Metodološkega internalizma se bomo na splošnejši ravni še lotili, a za zdaj smo videli, da je Anievasov in Nišanciogljev očitek te metodološke napake političnemu marksizmu neutemeljen, vsaj v vidikih, ki smo se jim posvetili. Prav tako smo videli, da politični marksizem ni evropocentričen, saj ne spregleda izvenevropskih dejavnikov, kakršna sta kolonializem in suženjstvo, in ju je povsem zmožen teoretizirati.

4 Metodološki internalizem ter teorija neenakomernega in kombiniranega razvoja

Kot smo že dejali, je metodološki internalizem glavni očitek, s katerim Anievas in Nišancioglj kritizirata politični marksizem in druge vidne sodobne paradigme, ki razlagajo vznik in širitev kapitalistične modernosti. Poleg tega je glavni namen njunega dela ponuditi alternativno teoretsko paradigmo, ki se bo izognila tej metodološki zmoti in njeni logični posledici – evropocentrizmu. Preden se posvetimo tej alternativni, preučimo njuno podrobno definicijo metodološkega internalizma, ki je odskočna deska za njun pristop:

od trga, akumulacijo kapitala –, je popolnoma skladen z mnogo zunajekonomskimi izkoriščevalskimi odnosi in marsikatero celo aktivno proizvaja. Tudi kapitalisti, ki so ujeti v tržno konkurenco, rade volje podprejo svoje ekonomske izkoriščevalske prakse z zunajekonomskimi odnosi prisile.

12. Čeprav to spet ne pomeni, da so bili tudi lastninski odnosi v kolonialni Indiji sami kapitalistični že v 18. in 19. stoletju (glej Rutar 2016).

Da bi bolje razložili biografski razvoj kapitalizma, potrebujemo pristop, ki zajame geopolitično prepleteno in sociološko soustvarjajočo naravo njegovega vznika. Mnogo teoretikov je izpostavilo odsotnost »mednarodnega« kot temeljno pomanjkljivost marksistične teorije in, še radikalneje, celotne klasične sociološke tradicije. Če sodimo po tej kritiki, sta obe tradiciji uporabljali ontološko edninsko predpostavko, da naj bi morali rast in spremembo družbe »razložiti s sklicevanjem na njeno notranjo zgradbo«. Čeprav interakcije med družbami niso nujno prikazane kot povsem »brez vpliva«, so »za sociologijo načeloma nepomembne, saj so učinki [teh interakcij] na bistvene procese zanemarljivi«. (Anievas in Nišancioğlu 2015: 43.)

Metodološki internalizem je torej nazor, da lahko »rast in spremembo družbe« razložimo s sklicevanjem na zgolj znotrajdružbene dejavnike *posamezne* družbe, denimo njene lastninske odnose. Ključni problem pri tem je, da sociologi prav zato običajno spregledajo ali zanemarijo učinke meddružbenih dejavnikov na znotrajdružbene procese – na razvoj posamezne družbe gledajo statično, tj. v izolaciji od drugih družb in njihovih interakcij z njo. Čeprav Anievas in Nišancioğlu izpostavljata politični marksizem kot osrednjo paradigmo, ki podlega tej zmoti, lahko ponazorimo, kako elegantno politični marksizem pravzaprav spaja obe ravni vzročnosti in se torej ogne metodološkemu internalizmu. To smo implicitno že počeli v primerih iz prejšnjega razdelka, a spodaj prikažemo še izrecneje.

4.1 Razreševanje metodološkega internalizma

Ko se je v Angliji v zgodnji moderni začel utrjevati kapitalizem in ko je v drugi polovici 18. stoletja proizvedel industrializacijo ter celo industrijsko revolucijo, se je zgodilo dvoje: prvič, Anglija je zaradi stalno naraščajoče produktivnosti dela ušla malthusovskim omejitvam in začela temeljiti na samoobnavljajoči, moderni gospodarski rasti; drugič, postala je tehnološkorazvojno dinamična (Brenner 2007). Iz tega sta sledili dve pomembni posledici za angleško geopolitično moč: proračunska trdnost države in razvoji v vojaški tehnologiji. S tem ko so kapitalistični lastninski odnosi Anglijo (po letu 1707 Britanijo) začeli navdajati z ogromno geopolitično (pre)močjo, so se v predkapitalistični Franciji na kratki in dolgi rok začeli odvijati precej novi in pomembni družbeni procesi. Francija se je začela spreminjati zaradi pritiskov od zunaj. Francoski absolutizem se je takrat začel (kar zadeva kratki rok) proračunsko in širše družbeno šibiti, s čimer se je pripravljala teren za francosko revolucijo (1789), hkrati pa se je (kar zadeva dolgi rok) počasi pripravljala ozadje za francosko tranzicijo v kapitalizem, ki se je sicer začela šele v desetletjih po napoleonskih vojnah (1803–1815).¹³ Katalizator vsega tega sta bila sedemletna vojna (1755–1764), v kateri je Britanija porazila Francijo, in francosko sodelovanje pri ameriški revoluciji dobro desetletje kasneje.

13. Državne elite v Franciji in drugih predkapitalističnih družbah, na katere je vplivala kapitalistična Britanija (denimo Prusija), so po napoleonskih vojnah začele spoznavati, da lahko preživijo in se zoperstavijo geopolitični sili Britanije zgolj s pretvorbo svojih predkapitalističnih lastninskih odnosov v kapitalistične (Mooers 1991). T. i. druga industrijska revolucija, značilna za Francijo, Nemčijo, Italijo, Rusijo in Japonsko v drugi polovici 19. stoletja, se je zato zgodila »od zgoraj« in »od zunaj«.

V tem primeru je vsekakor gotovo, da so imele geopolitične, meddružbene določite ključni pomen. Če bi skušali razumeti razvoje v Franciji, denimo poraz v sedemletni vojni in družbene napetosti med stanovni v desetletju pred francosko revolucijo, internalistično, tj. zgolj z ozirom na njene lastninske odnose in neodvisno od kakršnihkoli pritiskov od zunaj, ne bi razumeli, zakaj se je začel absolutizem lomiti šele zdaj in ne že stoletje prej. Redukcionizem na francoske znotrajdružbene odnose je torej mimo, saj ima meddružbeno svoje lastne vzročne zmožnosti, ki jih ne smemo prezreti. Vendar je pri tem še pomembneje nekaj drugega. Meddružbeno je imelo takšen učinek, kot ga je imelo, samo zato, ker so v Franciji obstajali predkapitalistični lastninski odnosi, hkrati pa v Angliji kapitalistični. Z drugimi besedami, meddružbenega ne moremo razumeti, če ga ne projiciramo skozi znotrajdružbene lastnosti obeh družb, denimo lastninske odnose Francije in Britanije. Če bi bili lastninski odnosi v Britaniji drugačni, denimo predkapitalistični, izkupiček še zdaleč ne bi bil enak, tako kot ne bi bil enak, če bi bili lastninski odnosi v Franciji kapitalistični. Vendar nam tudi zgolj sklicevanje na znotrajdružbene odnose v Franciji ali Britaniji še ne pove vsega. Šele ko vemo troje, tj. da je Francija temeljila na predkapitalističnem gospodarstvu, da je bila v geopolitičnem stiku z Anglijo in da je Anglija temeljila na kapitalističnem gospodarstvu, lahko razumemo radikalne družbene procese, ki so se v drugi polovici 18. stoletja dogajali v Franciji.

Anievas in Nišancioğlu bi nemara odvrnila, da je natanko to primer še vedno preveč internalističnega modela, ki ga uporablja politični marksizem. Morebiti bi dejala, da je narobe, da interakcije med Francijo in Britanijo v 18. stoletju prikazujemo kot nekaj, kar zraste na podlagi znotrajdružbenih odnosov obeh družb in jim sledi. Rekla bi, da je namen njune alternativne teorije prav nasprotovanje takšnemu »zaporednemu« modelu, ki prikazuje interakcije kot (nereduktibilne) posledice znotrajdružbenih odnosov.

Tak miselni tok se zdi dvakrat zgrešen. Prvič, nobenega razloga ni, da bi mislili, da lahko meddružbene interakcije nastanejo in delujejo drugače kot na podlagi znotrajdružbenih odnosov. Meddružbene interakcije so prav to: interakcije med obstoječimi družbenimi enotami (ki seveda nimajo jasnih, nacionalnih meja). Drugič, Anievas in Nišancioğlu sama uporabljata prav takšen »zaporedni« model, ko v svoji knjigi denimo govorita o interakcijah med nomadskimi in naselbinskimi družbami, ki naj bi bile podlaga za vznikanje prvih dajatvenih ali »tributarnih« družb (Anievas in Nišancioğlu 2015: 70). Njuna razlaga je sledeča. V nomadskih družbah se produktivne sile zaradi takratne razporeditve lastninskih odnosov ne razvijajo sistematično, zato so bile za nabiranje presežka kmalu prisiljene k teritorialni širitvi (prav tam: 69). Pri tem so trčile z naselbinskimi družbami, ki so »postale ‚vir‘ in ‚model‘ za ‚primerjavo, sposojanje, posnemanje in zavračanje« (prav tam: 70), ustaljene družbe pa so doživljale ta vojaški pritisk kot »zunani nomadski ‚bič‘«, zaradi katerega so se bile same primorane spreminjati v smeri »bolj urejene politike in bolj opremljenih vojaških organizacij« (prav tam). Naselbinske družbe so pri tem nenačrtno prevzele »politične značilnosti nomadskih družb«, tj. centraliziranost oblasti, saj je bilo to edino sredstvo za ustvarjanje in pridobivanje presežka, ki je predpogoj močnejšega politično-vojaškega aparata (prav tam). Vse to je prek spremenjene oblike spopadov vplivalo nazaj na nomadske družbe, ki so se skušale uspešno prilagoditi novim razmeram, tako da so težile k »večjim in močnejšim administrativnim in vojaškim institucijam«, s čimer

bi bile bolj pripravljene na vojaške spopade in nadzorovanje trgovskih poti (prav tam). Njuna argumentacija je po obliki enaka naši argumentaciji glede interakcij med zgodnje-moderno Francijo in Anglijo. Interakcije sledijo iz znotrajdružbenih značilnosti (lastninskih odnosov), meddružbeni stik vodi k prenašanju in kombiniranju znotrajdružbenih značilnosti, to pa povzroča nove meddružbene interakcije ter še več kombiniranja in prenašanja. Še več, njuna razlaga interakcij med nomadskimi in ustaljenimi družbami ter posledičnega teženja k nastanku večjih, centraliziranih tributarnih imperijev je tudi po vsebini zelo podobna Brennerjevi tezi o predkapitalističnih razvojnih vzorcih: ni sistematičnega razvijanja produktivnih sil → grajenje in utrjevanje politično-vojaškega aparata + nagnjenost k teritorialni širitvi → nagnjenost k centralizaciji oblasti/vse večjim političnim entotam.

4.2 Odlike in pasti teorije neenakomernega in kombiniranega razvoja

Vendar pustimo to ob strani in se posvetimo njuni splošni teoretsko-metodološki alternativni, teoriji neenakomernega in kombiniranega razvoja (NKR). NKR je precej enostavna in samoumevna ideja, ki izvira iz del Leva Trockega, ob prehodu v 21. stoletje pa jo je sprva aktualiziral predvsem Justin Rosenberg (1996, 2006). Osrednja ideja je, da družbe obstajajo in so vedno obstajale v množini ter da se druga od druge razlikujejo geografsko, kulturno, politično, materialno itd. Ko pride do interakcij med družbami, dejstvo, da so neenake, povzroči njihovo medsebojno prepletanje, kombiniranje. Vse to pomeni vsaj troje. Prvič, da v zgodovini ne obstaja zgolj ena, premočrtna razvojna pot. Poenostavljeni sociološki modeli zgodovinskega razvoja, ki implicirajo, da mora vsaka družba skozi natanko določeno število razvojnih faz (denimo Marx 1989: 90–91), so neustrezni. Drugič, pomeni, da v družbah vedno soobstajajo tako najnovejši kot tudi arhaični odnosi, prakse in lastnosti. Sociološki idealni tipi, ki poudarjajo zgolj eno, denimo najnovejšo plat družbe, so problematični in homogenizirajoči. Tretjič, pomeni tudi, da kakršnekoli študije posameznih družb, ki abstrahirajo od meddružbenih interakcij, niso primerne. Metodološko internalistične teorije so zmotne.

Vse to se zdi smiselno in skoraj trivialno; v zgornjih primerih smo videli, da je ideja NKR na tej ravni splošnosti povsem skladna s političnim marksizmom, ki ga Anievas in Nişancioğlu sicer kritizirata. Vendar zares zanimiva (in problematična) teza v zvezi z NKR je razvidna na nižji stopnji splošnosti. NKR ponuja vsaj tri ključne hevrstike, ki naj bi jih imeli v mislih pri vsaki historičnosociološki študiji, sploh pri raziskovanju vznika kapitalistične modernosti – in tu se začnejo težave. Tri glavne hevrstike, ki opisujejo domnevne meddružbene vzročne mehanizme oziroma procese, so: (i) »bič zunanje nujnosti«; (ii) »privilegij zgodovinske zaostalosti«; (iii) »protislovje sociološke zlitosti« oziroma kar »zlitina arhaičnih in sodobnih oblik« (Anievas 2015: 44, 48; Rosenberg 2013).

Težava s temi tremi hevrstikami je, da čeprav so precej primerne za raziskovanje družb in družbenih pojavov v primerih, kjer gre za interakcije med kapitalističnimi in predkapitalističnimi družbami, se zdi, da niso v pomoč v ostalih zgodovinskih obdobjih. Ko denimo preučujemo interakcije med Francijo in Britanijo v 18. stoletju, je vsekakor smiselno govoriti o »biču zunanje nujnosti«, ki ga je kapitalistična Britanija s svojo geopolitično premočjo vršila nad predkapitalistično Francijo in pod pritiskom katerega se je

Francija izrazito spreminjala. Podobno bi nemara lahko rekli za interakcije med Rusijo in Britanijo v času krimske vojne (1854–1856), ko je kapitalistična Britanija (skupaj z vse bolj kapitalistično Francijo) porazila predkapitalistično Rusijo ter jo »zbičala« k protislovnemu, predkapitalističnemu poskusu industrializacije »od zgoraj«, odpravljanja tlačanstva (1861) in napada na plemiške privilegije, ki so – tako kot v absolutistični Franciji – resno bremenili državno blagajno. Ko denimo preučujemo interakcije med predkapitalistično Prusijo/Nemčijo in kapitalistično Britanijo v zadnji tretjini 19. stoletja, je prav tako smiselno govoriti o »privilegiju zgodovinske zaostalosti«, ki ga je uživala Prusija/Nemčija, ko je v svojem industrializacijskem podvigu lahko nenadoma prevzela, nadgradila in uporabila revolucionarne tehnološke izume, za katere je Britanija porabila ogromno časa in finančnih sredstev (Rosenberg 2013). Govorimo lahko tudi o »zlitini arhaičnih in sodobnih oblik«, ki jo je poosebljala Prusija/Nemčija, zato ker se je njena tranzicija v kapitalizem in industrializacijo za razliko od britanske zgodila »od zgoraj« in »od zunaj« ter v izraziti časovni zgoščenosti (par desetletij) – prvovrstni primer takšne zlitine je bila neslavna koalicija »rži in železa«, predkapitalistične aristokracije junkerjev in težke kapitalistične industrije (Mooers 1991).

Vendar moramo biti pri tem pozorni na dvojje. Prvič, v teh primerih so hevrstike NKR zgolj prikladne in nazorne kratice za sociološko razlago, ki temelji na pojmu lastninskih odnosov. Nič novega ne dodajo niti nimajo lastne vsebine, marveč parazitiirajo na vsebini, ki jo ponuja določena sociološka teorija, v tem primeru politični marksizem. Anievas in Nišancioğlu (2015: 58, 61) to sama poudarita, vendar se zdi, da ne upoštevata lastnega opozorila. Drugič, in kot že rečeno, te hevrstike delujejo v zgornjih primerih zgolj zato, ker gre za obdobje, v katerem so okorne predkapitalistične družbe, kjer je bil sistematični razvoj produktivnosti dela in tehnologije izrazito omejen, soobstajale z gibkimi, kapitalističnimi družbami, kjer se produktivnost dela in tehnologija razvijata sistematično in skokovito (slednje poudarja tudi Ashman 2009). Z drugimi besedami, zgolj kjer obstajajo ogromne politično-ekonomske razlike med družbami, ki soobstajajo in so v medsebojnih interakcijah, lahko pričakujemo, da bodo obstajali omenjeni trije vzročni procesi. Tam se bo res nad vojaško in ekonomsko manj razvito družbo vršil neizprosni »bič zunanje nujnosti«, ki postopoma izsili posebno tranzicijo »od zgoraj« in »od zunaj«; družbe bodo v takšnih svojih tranzicijah uživale izraziti »privilegij zgodovinske zaostalosti«; in po tranzicijah bomo v teh družbah pričla radikalno protislovnim in neustaljenim »zlitinam arhaičnih in sodobnih oblik«. V preostalih zgodovinskih obdobjih bodo družbe seveda še vedno vselej neenake in njihov medsebojni stik bo povzročal kombiniranje njihovih sestavin, vendar bosta (blaga) neenakomernost in kombiniranje delovala zgolj v trivialnem, samoumevnem smislu, za katerega je redkokdo slep in ki sam po sebi niti nima velike razlagalne moči (Rioux 2015). Zares analitično zanimiv neenakomerni in kombinirani razvoj je po našem premisleku omejen le na kratko zgodovinsko obdobje poznega 18., 19. in 20. stoletja, ko se zaradi stika med predkapitalističnimi in kapitalističnimi družbami dogajajo nenavadni, radikalni in izrazito zgoščeni družbeni procesi, kot smo jih že opisali.

5 Sklep

Očitki metodološkega internalizma in evropocentrizma, s katerimi različni avtorji kritizirajo politični marksizem, so nekoliko pretirani. Paradigmatški primer tega pretiravanja je Anievasovo in Nişancioğlujevo delo, ki je sicer zanimivo in produktivno, a vsaj dvakrat problematično.

Prvič, Anievas in Nişancioğlu (tako kot Callinicos, Rioux in Tansel) pretiravata z obtožbami internalizma in evropocentrizma, saj denimo politični marksizem, ki je ključna tarča njihovih kritik, ni niti internalističen niti evropocentričen – in to po kriterijih, ki jih postavitava avtorja sama.¹⁴ S političnim marksizmom lahko prepričljivo teoretiziramo pomembne meddružbene dejavnike, ki so vplivali na vznik kapitalistične modernosti, denimo normanska osvojitve britanskega otočja v 11. stoletju in britanski geopolitični pritisk na Francijo v 18. stoletju. Poleg tega ta paradigma ni niti teoretsko niti empirično slepa za okrutne zunajekonomske pojave, ki so sledili tranziciji v kapitalizem, denimo angleški imperializem in čezatlantsko kolonialno suženjstvo. Pokazali smo, da je očitati evropocentričen političnemu marksizmu nesmiselno tudi zato, ker izvora kapitalistične modernosti sploh ne pripisuje Evropi (ali zahodni Evropi), marveč Angliji. Politični marksizem je tako lahko zgolj anglocentričen. Vendar tudi to ne drži, saj tranzicije ne razlaga s sklicevanjem na edinstveno genialnost angleškega uma ali superiornost angleške kulture, marveč ključni neposredni razlog za tranzicijo najde v nenačrtovani posledici tamkajšnjih podeželskih razrednih bojov.

Drugič, teorija NKR, ki jo v imenu sinteze historične sociologije in mednarodnih odnosov predlagata Anievas in Nişancioğlu (pa tudi Rosenberg, Hobson, Matin idr.), pravzaprav ni tako zelo inovativna, kot namigujeta avtorja, in je celo zavajajoča, če jo uporabimo v nadzgodovinskem smislu. Tri glavne formalne hevristike tega pristopa so uporabne, vendar le, če konkretno vsebinsko razlago črpajo iz že obstoječe sociološke teorije, denimo političnega marksizma, neowebrovske historične sociologije ipd., in če njihovo razlagalno moč zamejimo na obdobje svetovne zgodovine, v katerem so soobstajale predkapitalistične in kapitalistične družbe.

Literatura

- Anderson, Perry (1992): *Rodovniki absolutistične države*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Anievas, Alexander, in Nişancioğlu, Kerem (2015): *How the West Came to Rule: The Geopolitical Origins of Capitalism*. Chicago: Chicago University Press.
- Ashman, Sam (2009): *Capitalism, Uneven and Combined Development and the Transhistoric*. *Cambridge Review of International Relations*, 22 (1): 29–46.
- Beckert, Sven (2014): *Slavery and Capitalism*. *The Chronicle of Higher Education*. Dostopno prek: <http://chronicle.com/article/SlaveryCapitalism/150787/> [8. 5. 2016].
- Bhambra, Gurminder K. (2011): *Talking among Themselves? Weberian and Marxist Historical Sociologies as Dialogues without 'Others'*. *Millennium*, 39 (3): 667–681.

¹⁴ Videli smo tudi, da politični marksizem ni nič bolj internalistična teorija, kot je Anievasova in Nişancioğlujeva teoretsko-metodološka alternativa, teorija NKR.

- Brenner, Johanna, in Ramas, Maria (1984): Rethinking Women's Oppression. *New Left Review*, I (144): 33–71
- Brenner, Robert (1977): The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism. *New Left Review*, I (104): 25–92.
- Brenner, Robert (1985): The Agrarian Roots of European Capitalism. V T. H. Aston in C. H. Philpin (ur.): *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*: 213–327. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brenner, Robert (2007): Property and Progress: Where Adam Smith Went Wrong. V C. Wickham (ur.): *Marxist History-writing for the Twenty First Century*: 49–111. Oxford: Oxford University Press.
- Bryant, Joseph M. (2006): The West and the Rest Revisited: Debating Capitalist Origins, European Colonialism, and the Advent of Modernity. *The Canadian Journal of Sociology*, 31 (4): 403–444.
- Callinicos, Alex (2009): *Imperialism and Global Political Economy*. Cambridge: Polity.
- Chakrabarty, Dipesh (2000): *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*. New Jersey: Princeton University Press.
- Chibber, Vivek (2015): *Postkolonialna teorija in prikazen kapitala*. Ljubljana: Sophia.
- Clegg, John (2015): Capitalism and Slavery. *Critical Historical Studies*, 2 (2): 281–304.
- Dimmock, Spencer (2014): *The Origin of Capitalism in England, 1400–1600*. Leiden: Brill.
- Halliday, Fred (2002): For an International Sociology. V J. Hobden in J. Hobson (ur.): *Historical Sociology of International Relations*: 244–265. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobden, Stephen (2002): Historical Sociology: Back to the Future of International Relations? V J. Hobden in J. Hobson (ur.): *Historical Sociology of International Relations*: 42–62. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobson, John M. (1997): *The Wealth of States. A Comparative Sociology of International Economic and Political Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobson, John M. (2002): What's at Stake in 'Bringing Historical Sociology Back into International Relations'? Transcending 'Chronofetishism' and 'Tempocentrism' in International Relations. V J. Hobden in J. Hobson (ur.): *Historical Sociology of International Relations*: 3–41. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobson, John M. (2011): What's at Stake in the Neo-Trotskyist Debate? Towards a Non-Eurocentric Historical Sociology of Uneven and Combined Development. *Millenium*, 40 (1): 147–166
- Lacher, Hannes (2006): *Beyond Globalization. Capitalism, Territoriality and the International Relations of Modernity*. London: Routledge.
- Mann, Michael (1986): *The Sources of Social Power: Volume 1, A History of Power from the Beginning to AD 1760*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marx, Karl (1989): *H kritiki politične ekonomije: 1858–1861*. Ljubljana: Marksistični center CK ZKS.
- Matin, Kamran (2013): *Recasting Iranian Modernity: International Relations and Social Change*. London: Routledge.
- Mooers, Colin (1991): *The Making of Bourgeois Europe: Absolutism, Revolution and the Rise of Capitalism in England, France and Germany*. London: Verso.
- Pomeranz, Kenneth (2009): *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*. New Jersey: Princeton University Press.
- Post, Charles (2012): *The American Road to Capitalism: Studies in Class-Structure, Economic Development and Political Conflict, 1620–1877*. Chicago: Haymarket Books.

- Reuter, Timothy (2006a): Plunder and Tribute in the Carolingian Empire. V J. Nelson (ur.): *Medieval Politics and Modern Mentalities*: 231–250. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reuter, Timothy (2006b): The End of Carolingian Military Expansion. V J. Nelson (ur.): *Medieval Politics and Modern Mentalities*: 251–267. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rioux, Sébastien (2013): The Fiction of Economic Coercion: Political Marxism and the Separation of Theory from History. *Historical Materialism*, 21 (4): 92–128.
- Rioux, Sébastien (2015): Mind the (Theoretical) Gap: On the Poverty of International Relations Theorising of Uneven and Combined Development. *Global Society*, 29 (4): 481–509.
- Rosenberg, Justin (1996): Isaac Deutscher and the Lost History of International Relations. *New Left Review*, 1 (215): 3–15.
- Rosenberg, Justin (2006): Why is there No International Historical Sociology? *European Journal of International Relations*, 12 (3): 307–340.
- Rosenberg, Justin (2013): Kenneth Waltz and Leon Trotsky: Anarchy in the Mirror of 'Uneven and Combined' Development. *International Politics*, 50 (2): 183–230.
- Rutar, Tibor (2015): Ahistorizem historične sociologije: Adam Smith in njegova zapuščina. *Teorija in praksa*, 52 (6): 1099–1118.
- Rutar, Tibor (2016): Imperializem, globalizacija in geopolitični konflikt: k enotni teoriji znotrajdržbenih in meddržbenih odnosov. *Teorija in praksa*, sprejeto v objavo.
- Tansel, Cemal B. (2015): Deafening Silence? Marxism, International Historical Sociology and the Spectre of Eurocentrism. *European Journal of International Relations*, 21 (1): 76–100.
- Teschke, Benno (2003): *The Myth of 1648: Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations*. London: Verso.
- Wickham, Chris (2009): *The Inheritance of Rome. A History of Europe from 400 to 1000*. London: Penguin.
- Williams, Eric (2014/1944): *Capitalism and Slavery*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Wood, Ellen M. (1995): *Democracy Against Capitalism. Renewing Historical Materialism*. London: Verso.
- Wood, Ellen M. (2003): *Empire of Capital*. London: Verso.

SUMMARY

The article aims to critically evaluate the current renaissance of International Historical Sociology, which has been developing mainly around the issues of transcending both the "methodological internalism" of Historical Sociology and "methodological externalism" of International Relations, as well as avoiding the common trap of Eurocentrism. This double analytical endeavor has been particularly prominent in recent re-theorizations of the origins and spread of capitalist modernity in the fields of Historical Sociology and International Relations. One of the more acclaimed recent works coming out of this innovative project is *How the West Came to Rule* (Anievas and Nisancioglu 2015) which aims to repudiate other notable contemporary theories of the origins and spread of capitalist modernity, such as "Political Marxism", on the one hand and argue for a recently revived and upgraded theory-cum-methodology, namely the theory of "Uneven and Combined Development", on the other.

The article, working from a Political-Marxist theoretical perspective, examines the broader theoretical and empirical claims of the recent resurgence of International Historical Sociology by engaging with various representative works in the field – most closely *How the West Came to Rule* – on three distinct, yet connected levels.

First is the definition of the central feature of modernity, i.e. capitalism, and the ostensible connection between capitalism and such inter-societal processes as colonialism, imperialism and slavery. We highlight the importance of the recently ascendant sociologically rich definition of capitalism in contrast to the dominant ahistorical perspectives in Historical Sociology (and International Relations), while also pointing to conceptual drawback of such an expansive concept. We also question the recently revived and omnipresent “Williams’ thesis” that slavery was of fundamental importance for the development of British capitalism and the Industrial Revolution, by pointing to theoretical and empirical contraindications of such a claim.

Secondly, we sketch the Political-Marxist theory of the origins of capitalism, present the main theoretico-empirical arguments against it, exemplified most pointedly by Anievas and Nisancioglu (but also other notable authors), and examine the merits and demerits of such criticism. Critics claim that Political Marxism cannot provide an adequate theory of capitalist modernization because it suffers from methodological internalism and Eurocentrism. More specifically, it is claimed that this approach cannot theorize the inter-societal mechanism of the Norman Conquest to which it is otherwise centrally reliant in its explanation of the transition to capitalism; it cannot reconcile the empirical fact of the Hundred Years’ War and the War of Roses within its theoretical narrative; it is theoretically blind to the extra-economic mechanisms of exploitation accompanying the origins and later development of capitalist modernity. We show that this criticism is fundamentally mistaken, and instead argue for the validity of Political-Marxist theory of the transition to capitalism.

Thirdly, we present and critique the theory of Uneven and Combined Development, one of the most prominent paradigms in the contemporary International Historical Sociology, by looking at its elaboration in the work of Anievas and Nisancioglu, but also Justin Rosenberg. We show that the central heuristics of this theory are explanatorily limited to the period of interaction between pre-capitalist and capitalist societies – they are, in fact, not trans-historically or trans-modally applicable as Anievas, Nisancioglu and Rosenberg insist. Moreover, we argue that even admitting this, i.e. limiting the applicability of the theory to one historic period, does not vitiate the fact that the theory of Uneven and Combined Development is substantively empty and parasitic on other sociological or International Relations theories, such as Political Marxism.

Podatki o avtorju

asist. dr. Tibor Rutar
Zaloška cesta 232A, 1129 Ljubljana, Slovenija
e-naslov: tibor.rutar@gmail.com